

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА НА СВОБОДУ СОВІСТІ

**БЕДЬ Віктор Васильвич - доктор юридичних наук, професор, ректор
Карпатського університету імені Августина Волошина**

УДК 342.4 (477)

Стаття освещает отдельные особенности нормативного закрепления механизма реализации права на свободу совести. Автор концентрирует свое внимание на вопросах эволюции права на свободу совести в украинской философской и правовой доктрине. Характеризуются отдельные терминологические аспекты механизма реализации права на свободу совести.

Ключові слова: *свобода совісті, свобода віросповідання, прав і свободи людини і громадянина, українська правова доктрина, механізм реалізації права на свободу совісті.*

Постановка проблеми

Права та свободи людини – це той камертон, за яким визначають рівень демократизму, законності, конституційності, цивілізованості суспільства й держави; це ідеал, до якого прагне людство. Надзвичайно актуальною проблемою реалізації Конституції України продовжує залишатися проблема забезпечення, гарантованості прав, свобод та обов'язків людини й громадянина. Як відомо, проблема прав і свобод людини й громадянина – одна із центральних як у науці конституційного права, так й у механізмі реалізації Конституції [1, с. 43].

Аналіз наукових джерел

Принципове значення у концептуальному плані для розробки теми дослідження мають праці провідних українських вчених: В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Пазенка, В. Панченко, М. Поповича, В. Цвиха,

І. Хоменко, В. Ярошовця та ін., звернення до яких сприяло здійсненню філософсько-релігієзнавчого та правового аналізу змісту права на свободу совісті. Крім того, в Україні найбільш ґрунтовні наукові дослідження законодавства про свободу совісті проведено В. Гаєвою, загальнотеоретичні проблеми юридичного забезпечення свободи віросповідання людини – Л. Ярмол. Адміністративно-правові проблеми регулювання свободисовістідослідивдисертаційнійроботі-І. Компанієць. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання досліджено Г. Сергієнко. У цих дослідженнях частково розглядалися проблеми конституційних прав людини в релігійній сфері. Проте, метою даного дослідження є з'ясування теоретичних, законодавчих та практичних проблем організаційно-правового механізму конституційно-правового забезпечення права людини на свободу совісті.

Виклад основного матеріалу

Без своєї реалізації права й свободи людини й громадянина, закріплені в Основному Законі, є порожнім звуком. Як вірно вказує М. Матузов, недостатньо проголосити певні права й свободи – головне, матеріалізувати їх, запровадити в життя, тому що права й свободи людини легко записуються на папері, але дуже важко реалізуються в житті [2, с. 299]. Аналогічну позицію займає В. Скіп: „Конституція виправдує своє соці-

альне призначення, задовольняє соціальні очікування лише тоді, коли її принципи й норми перетворюють у життя, включаються в суспільну практику, коли вони здійснюються в діяльності людей, у суспільних відносинах” [3, с. 58].

Слід зазначити, що така правова категорія, як „механізм”, у сучасній юридичній літературі використовується досить широко. Учені виділяють: „механізм держави”, „механізм управління”, „механізм правового впливу”, „механізм правового регулювання”, „механізм правотворчості”, „механізм реалізації норм права”, „механізм державно-правового регулювання”, „механізм публічної влади”, „механізм державної влади”, „механізм законодавчої влади”, „механізм виконавчої влади”, „механізм судової влади”, „організаційно-правовий механізм забезпечення державних інтересів”, „механізм соціально-юридичного забезпечення прав і свобод людини й громадянина”, „механізм конституційного контролю”, „правовий механізм управління”, „організаційний механізм реалізації управлінських рішень” і т.д.

Так, зокрема, Л. Воеводін досліджував проблему реалізації конституційних прав через визначення місця гарантій у механізмі реалізації прав і свобод, повноважень органів державної влади, їхніх посадових осіб і суспільних об'єднань у сфері реалізації прав і свобод особи, організаційних і юридичних механізмів прав і свобод, меж реалізації прав і свобод і т.д.

На думку Л. Воеводіна, здійснення або реалізація прав і свобод громадян – це складний і багатобічний процес. У ньому беруть участь, крім громадян, державні органи, органи місцевого самоврядування, посадові особи й суспільні об'єднання. У процесі реалізації прав і свобод учений виділяє наступні стадії: 1) установлення загальних ознак носіїв прав і свобод особи, її правосуб'єктності; 2) закріплення фактичного складу правовідносини й виділення з нього юридично істотних елементів; 3) встановлення норми права, що відповідає даному фактичному складу; 4) тлумачення законів та інших нормативних актів про права й свободи; 5) заповнення прогалін у законодавстві, що належать до прав і свобод;

6) вироблення конкретного рішення, фактичний склад якого охоплює, юридичне відношення; 7) забезпечення дотримання прав і свобод (різні форми контролю й нагляду) [4, с. 221].

І. Фарбер пов'язував механізм реалізації конституційних прав із проблемою безпосередньої дії норм конституційного права. Суб'єктивне право виникає, існує й реалізується тільки в правовідносинах [5, с. 28]. Це значить, що воно забезпечене обов'язком (або обов'язками) іншої особи (або осіб). Реальність прав й обов'язків у юридичному плані означає, що вони існують тільки в правовідносинах. Передумовами правовідносин, а отже, і суб'єктивних прав є норма права, правоздатність учасників правовідносин і юридичний факт. На думку Д. Шапоревої, щоб глибше проникнути в механізм реалізації конституційних прав і свобод, доцільно розрізняти в ньому окремі форми їхнього здійснення [6, с. 56].

С. Алексєєв указував, що реалізація прав і свобод може виражатися у формі фактичного правоволодіння, користування, розпорядження ними або в захисті, відновленні прав у випадку їхнього порушення [7, с. 93]. Володіння, користування й розпорядження, а у випадку порушення й відновлення конституційних прав і свобод становлять зміст юридичного процесу перетворення їх у життя. Найбільше повно воно виражається в користуванні тими соціальними благами, які передбачені відповідними конституційними правами й свободами. Щоб користуватися правами, необхідно не тільки закріплювати їх законом, але й фактично володіти ними. Фактичне володіння основними правами й свободами завжди передує користуванню ними, тому що не можна користуватися тим, чим не володієш.

Визначення механізму правового регулювання, на наш погляд, вдало сформульоване А. Малько. Він під механізмом правового регулювання розуміє систему правових засобів, організованих найбільш послідовним чином з метою подолання перешкод, що постають на шляху задоволення інтересів суб'єктів права. Автор розглядає механізм правового регулювання як боротьбу з перешкодами, а головну мету механізму

бачить у безперешкодному задоволенні інтересів суб'єктів. На його думку, у процесі впорядкування суспільних відносин зустрічаються численні перешкоди для реалізації позитивних інтересів суб'єктів, які без їхнього своєчасного усунення знижують ефект правового регулювання. До них відносять правопорушення, прогалини в законодавстві, колізії правових норм й інших актів і т.д. Саме механізм правового регулювання покликаний боротися з такими перешкодами [8, с. 473].

Досить вдале визначення механізму забезпечення особистих прав і свобод людини й громадянина сформульоване Г. Босхонджієвою. У своїй дисертаційній роботі вона відзначає, що механізм забезпечення особистих прав і свобод людини й громадянина – це державно-правовий механізм, що представляє собою систему конституційно-правових норм, структуру державних органів, різноманітні фактори, форми й методи, способи, умови й засоби здійснення норм, що встановлюють особисті права й свобод людини й громадянина відповідно до встановлених процедур і принципам. Цей механізм являє собою сукупність трьох взаємозалежних елементів: механізм охорони, механізм захисту й механізм відновлення [9, с. 9].

Можна, безумовно, погодитися із суттю визначення реалізації прав і свобод, сформульованого М. Вітрук і В. Копейчиковим: „Реалізація прав громадян – це регламентований нормами права демократичний за своїм змістом й формою здійснення процес, що забезпечує кожному громадянину-ві ті матеріальні й духовні блага, які лежать в основі приналежних йому суб'єктивних прав, а також захист цих прав від будь-яких зазіхань” [10, с. 50].

І. Плотнікова виділяє наступні стадії реалізації конституційних прав і свобод: 1) конституційний статус, головними складовими якого є конституційні норми, що встановлюють даний статус, а також конституційні правовідносини; 2) конкретизація прав й обов'язків у галузевому законодавстві, у тому числі обмежень права; галузеві правовідносини; 3) активна поведінка суб'єкта у формі дотримання, використання, виконання

правових приписів; виконання обов'язків уповноваженим державним органом, у тому числі реалізації, що забезпечують процес, конституційного права; 4) користування суб'єктом конкретним соціальним благом. Крім названих, може існувати факультативна стадія, що включає в себе активного суб'єкта з відновлення й захисту порушеного права, чому кореспондується обов'язок уповноважених державних органів з охорони й захисту права суб'єкта [11, с. 81].

Д. Шапорєва виділяє наступні елементи конституційно-правового механізму реалізації конституційного права людини й громадянина: а) закріплення права в основних нормах; б) конкретизація конституційного права в галузевому законодавстві; в) активна поведінка суб'єкта у формі дотримання, використання, виконання правових приписів; г) користування суб'єктом певним соціальним благом; д) активна поведінка суб'єкта з відновлення й захисту порушеного права [12, с. 16].

За час, що пройшов після прийняття першої демократичної Конституції, її ідеї одержали потужний розвиток у нормах точних законів і довели свою життєвість. У результаті сформувався досить повний і чітко структурований механізм реалізації конституційних прав, свобод й обов'язків.

На думку А. Югова він містить у собі наступні компоненти: 1) поняття й умови реалізації основних прав, свобод й обов'язків; 2) суб'єкти реалізації основних прав, свобод й обов'язків; 3) гарантії реалізації основних прав, свобод й обов'язків; 4) правовий захист основних прав, свобод й обов'язків; 5) способи активної реалізації основних прав, свобод й обов'язків; - 6) засоби, що забезпечують реалізацію основних прав, свобод і обов'язків; 7) процесуальні стадії реалізації основних прав, свобод й обов'язків [13, с. 2].

Якщо розглядати законодавство про свободу совісті з погляду процесу реалізації досліджуваного конституційного права, то норми Закону переважно спрямовані на забезпечення свободи совісті в колективних формах.

Колективною формою реалізації права громадян на свободу совісті є наявність

і функціонування релігійних груп і релігійних організацій. Ряд релігійних потреб просто неможливо задовольнити одноосібно, вимагає поєднання зусиль кількох людей (проведення богослужінь, здійснення видавничої діяльності, організація паломництва і т.д.). Першим кроком до задоволення таких потреб служить ухвалення одноособового рішення про вступ у релігійне об'єднання, після чого реалізація права на свободу совісті трансформується в колективну форму. У процесі діяльності релігійних об'єднань відбувається колективне здійснення права на свобод совісті [14, с. 89].

Право на свободу совісті може реалізуватися без виникнення певних правовідносин. Наприклад, коли реалізується право не сповідати ніяку релігію. Правовідносини виникають при активній реалізації цього конституційного права: у процесі сповідання індивідуально або колективно релігії, вибору й поширення релігійних й інших переконань і дій відповідно до них.

При здійсненні розглянутого права виникають такі елементи суб'єктивного права, як право-вимога та право-користування. Відносно права на свободу совісті - це вимога до держави гарантувати забезпечення права (не втручатися у визначення громадянином свого ставлення до релігії або інших переконань, у діяльність релігійних об'єднань, забезпечення світського характеру освіти й інше). Право-користування виражене у використанні встановлених законодавством прав при сповіданні, поширенні релігійних або інших переконань (наприклад, створення релігійної організації або релігійної групи).

На підставі вищевикладеного, громадянин може вільно користуватися наданим йому правом на свободу совісті через закріплення його в Основному законі й існуючому обов'язку держави гарантувати свободу совісті, як й інші конституційні права. Формою реалізації відносин між державою й громадянином можуть бути як конкретні правовідносини, так і відносини, не врегульовані нормами права. Склад правовідносини можна розділити на: 1) суб'єкти правовідносини, 2) зміст правовідносини й 3) об'єкти правовідносини.

Суб'єктами права на свободу совісті є фізичні особи, що законно перебувають на території України, до яких належать громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства.

Об'єктами правовідносин у процесі реалізації права на волю совісті є: 1) предмети матеріального світу; 2) продукти духовної творчості; 3) особисті немайнові блага (зазіхання на нематеріальні блага, зв'язані безпосередньо з людиною, його особистістю, є підставою для ліквідації релігійної організації, заборони на діяльність релігійної організації або релігійної групи); 4) поведінка учасників правовідносин; 5) результат поведення учасників правовідносин.

Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини й громадянина – обов'язок держави, його основна функція. Цей обов'язок покликаний виконувати всі органи державної влади й органи місцевого самоврядування, а також діючі в країні й визнані законом суспільні об'єднання.

Здійснення права на свободу совісті можливе лише за умови побудови системи державно-конфесіональних відносин з урахуванням принципів, що гарантують дотримання цього права. На сьогоднішній день принципових положень прав, що забезпечують повну захищеність, на свободу совісті розглянутої категорії громадян не існує. Конституція й інші нормативні акти закріплюють лише загальні гарантії свободи совісті в державі, що декларативно поширюються на всі категорії громадян і на категорії, що розглядають окремо, та особливо потребують захисту. У результаті такої ситуації і виходячи із уже розглянутого нами надалі реального положення справ, коли права на свободу совісті часто порушується, напрошується висновок про те, що існуюча сьогодні система правових й інших гарантій недостатня для необхідного забезпечення наданих прав.

Під гарантіями конституційних прав і свобод насамперед розуміють норми, принципи, умови та засоби, завдяки яким забезпечується реалізація, охорона та захист з боку уповноважених на те органів. Слід підкреслити, що всі зазначені гарантії взаємопов'язані і складають певну систему,

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена висвітленню окремих особливостей нормативного закріплення механізму реалізації права на свободу совісті. Автор зосереджує свою увагу на питаннях еволюції права на свободу совісті в українській філософській та правовій доктрині. Характеризуються окремі термінологічні аспекти механізму реалізації права на свободу совісті.

яка знаходить своє відображення в чинному законодавстві.

Література

1. Кабышев В.Т. Конституционная парадигма на рубеже тысячелетий / В.Т.Кабышев // Журнал российского права. – 2008. – № 12. – С. 41-44.
2. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. 1998. – 411 с.
3. Лучин В.О. Конституция Российской Федерации. Проблемы реализации / В.О.Лучин. – М., 2002. – 311 с.
4. Воеводин Л.Д. Юридический статус личности в России / Л.Д.Воеводин. – М., 1997. – 425 с.
5. Фарбер И.Е. Свобода и права человека в Советском государстве / И.Е.Фарбер. – М., 1974. – 191 с.
6. Шапорева Д.С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в России / Д.С.Шапорева. – М., 2003. – 121 с.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С.С.Алексеев. – М., 1966. – 421 с.
8. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. 1998. – 411 с.
9. Босхомджиева Г.Г. Конституционно-правовой механизм обеспечения личных

SUMMARY

The article is devoted to specific features of the mechanism for regulation of the right to freedom of conscience. By focusing on the evolution of the right to freedom of conscience in Ukrainian philosophical and legal doctrine. Characterized by some terminological aspects of the mechanism of the right to freedom of conscience.

прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации. Автореф...канд.юр.наук. / Г.Г.Босхомджиева – Саратов, 2007. – 19 с.

10. Витрук Н.В., Копейчиков В.В. Реализация прав и свобод личности как процесс / Н.В.Витрук, В.В.Копейчиков // Реализация прав граждан в условиях развитого социализма. – М., 1983. – С. 49-55.

11. Плотнокова И.Н. Конституционное право человека и гражданина на предпринимательскую деятельность в России / Под ред. В.Т. Кабышева. Саратов, 2004. – 195 с.

12. Шапорева Д.С. Конституционное право человека и гражданина на свободу творчества в России. – Автореф...канд. юр.наук. / Д.С.Шапорева Саратов, 2007. – 19 с.

13. Югов А.А. Механизм реализации конституционных (основных) прав, свобод и обязанностей – ключевой компонент подлинного народовластия / А.А.Югов // Конституционное и муниципальное право. – 2008. – № 7. – С. 2-8.

14. Шибанова М.А. Конституционное право человека и гражданина на свободу совести и вероисповедания в современной России: Дисс...канд..юр.наук. / М.А.Шибанова – Саратов. – 2009. – 198 с.

15. Белов Д.М. Парадигма українського конституціоналізму: правова сутність та зміст / Д.М. Белов // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки» – 2012. – № 4 (Частина I). – С. 32-35.